

Maja Žvanut

Ljubljanski župan Jurij Vertaš pl. Scharffenegk in njegovi

Dva razloga sta, zaradi katerih je vredno posvetiti nekaj pozornosti osebi Jurija Vertaša¹ pl. Scharffenegka, ki je bil sredi 17. stoletja najprej sodnik in potem še župan našega glavnega mesta. Prvi je ta, da se je po volji muhastega zgodovinskega spomina njegovo ime ohranilo v nazivu ene (nekdaj) najelitnejših mestnih četrti, Vrtači, drugi pa, da je bil po materi ded Ane Rozine Grafenweger, prve žene Janeza Vajkarda Valvasorja; del denarja, ki ga je prigospodaril v življenju in ga v oporoki namenil tej svoji vnukinji ob možitvi, je tako postal sestavina gospodarske osnove, ki je Valvasorju tudi omogočila njegovo delo.

Tisto malo, kar vemo o njem, vendar zadošča, da ga lahko opredelimo kot uspešneža, ki se je z lastnim trudom in sposobnostjo iz meščanske anonimnosti prerinil v upravno in družbeno elito Ljubljane, dosegel od cesarja poplemenitenje, bil nato sprejet v kranjske deželne stanove in ob koncu življenja živel kot gospod v lastnem gradu na deželi. Kot toliko njemu podobnih, na katere je Prešeren naslovil svoje znamenite verze: "Lani je slepar starino še prodajal ... letos kupi si graščino ...", le da "sleparja" ni treba vedno jemati čisto dobesedno.

Kje in kdaj je bil rojen, ni znano. Svoje poreklo je sam nekoliko osvetlil v prošnji za sprejem v deželne stanove z dne 4. aprila 1661.² Kot je bilo navada, je v njej opisal lastne zasluge, skliceval pa se je tudi na zasluge svojih prednikov in sorodnikov za domovino, češ da se je njegov oče Mihael udeležil bojev za Sisek in Kanižo, pa še številnih bitk in vojaških pohodov; od svojih treh sinov je v vojaščino usmeril dva, ki sta služila v cesarski vojski v Rajhu, eden kot zastavonoša, drugi kot konjeniški stotnik, njega pa je določil, da ostane doma (v Ljubljani) in se posveti "gospodarstvu". Verjetno je Mihael identičen s tistim "kuharjem Miho" oziroma "kuharjem Miho Vertašem", ki je v

letih 1623 - 36 v Ljubljanskih mestnih knjigah navajan kot lastnik hiše v Križevniški ulici (danes številka 2), potem pa so bili do leta 1643 njeni lastniki "dediči po kuharju Mihi Birtašu".³

Jurij Vertaš je bil leta 1632 sprejet med ljubljanske meščane, in sicer kot kramar,⁴ pozneje ga viri imenujejo trgovca. Svoj lokal je imel ves čas, ko se je ukvarjal s tem poklicem (do leta 1660), v najemu v t. im. Hrenovi hiši na Mestnem trgu.⁵ Ženo Ano Apolonijo je imel hčer Ano Marijo,⁶ o morebitnih drugih otrocih ni podatkov. Tudi ni znano, kje je z družino stanoval v naslednjih dvajsetih letih, morda v hiši svojega domnevnega očeta Mihe v Križevniški ulici, morda v hiši svoje žene, katere priimka ne poznamo. Videti je, da tedaj še ni mislil na nakup kake hiše. Po Radicsevem mnenju v tem času nakup hiše še ni veljal za naložbo kapitala, in tako naj bi pomenilo biti lastnik hiše le to, da je človek bolj udobno stanoval, če je ležala v elitnem delu mesta, pa je bila seveda tudi statusni simbol.⁷ V teh letih si je Vertaš torej raje kopicil premoženje ter si gradil kariero in ugled.

O tem, s kakšnim blagom je trgoval, skoraj ni podatkov. Nekaj namigov dobimo v nedatiranem popisu Graffenweger-Scharffenegkovega premoženja, ki ga kot posebno rokopisno enoto hrani Arhiv Slovenije. V njem je omenjena terjatev do oskrbniškega urada Idrije, ki mu je bil Vertaš neznanega leta dobavil za preko 1000 goldinarjev žita, slanine in "drugega", za kar mu je bilo izplačanih le 600 goldinarjev.⁸ Posli so mu morali kar cveteti. V desetletju 1630 - 40 je plačeval sprva

³ Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Vladislav Fabjančič (Fabjančič), Ljubljanski sodniki in župani, knjiga II., str. 554 - 557.

⁴ Ibid.

⁵ Ibid.

⁶ Ženino ime najdemo v Ludwig Schiviz von Schivizhofen (Schiviz), Der Adel in den Matriken des Herzogthums Krain, Görz 1905, str. 12, 13, 17, hčer pa na straneh 7, 8, 9, 11, 13, 16, zlasti z dekliškim priimkom na str. 9.

⁷ Alfons Müllner (Müllner), Die Zukunft der Stadt Laibach, Argo IV (1895), št. 7, str. 140.

⁸ ARS, I/100 r.

¹ V virih se njegovo ime pojavlja v oblikah W(V)ertasch, Wertosch, tudi Birtasch, vendar dosledno s končnicami, ki jih je brati kot -š, čeprav bi nam danes lepše zvenelo Vertač ali celo Vrtač.

² Arhiv Republike Slovenije (ARS), Stan I., škatla 847. Pisma deželanstva. Lit. S-T.

20 in nato 30 gld. obrtnega davka, kar ga je uvrščalo med močnejše ljubljanske trgovce.⁹ Pozneje pa so ga vedno bolj okupirale zadolžitve na magistratu ter za deželo in obseg njegovega trgovanja je upadel; leta 1647 je plačal le še 15 gld. davka, v letu 166 pa samo še 2.¹⁰ V tem obdobju se je precej ukvarjal s kreditnimi posli, o katerih nam nekaj skopih podatkov dajejo omembe zadolžnic v zapuščinskih inventarjih njegovih vnukov, nekoliko več pa seznami dolžnikov, ki jih je vključil v svojo oporoko, napisano 12. marca 1669,¹¹ pa tudi že omenjeni popis Graffenweger-Scharffenegkovega premoženja. Posojal je deželi in zasebnikom. Med svojimi največjimi dolžniki je navedel gospode Wazenberge z 8000, Eberharda Ursinija grofa Blagaja s 6000 in Friderika grofa Attemsa s 3500 goldinarji. Posebej pa je naštel tudi zlatnino in srebrnino, ki jo je imel kot zastavo za posojeni denar različnim, pretežno plemiškim osebam.

Krogu mestnih mogotcev se je približal leta 1635, ko je bil imenovan za požarnega nadzornika na Trgu,¹² dokončno pa je stopil vanj leto dni pozneje, ko je postal član zunanega sveta. Od leta 1644 do svojega umika iz mestne uprave v letu 1666 je bil član notranjega sveta, vmes pa je opravljal še druge bolj ali manj pomembne funkcije: tako je bil leta 1645 nižji blagajnik, naslednje leto davčni izterjevalec na Trgu, od sv. Jakoba (15. julij) 1647 do Jakobovega 1649 je bil mestni sodnik, župan pa dvakrat po dve letni obdobji, ki so se začela vsakokrat o sv. Marjeti (20. julija), in sicer v letih 1650 - 52 ter 1655 - 57.¹³ Te službe so bile seveda plačane; kot član notranjega sveta je na primer dobival po 25 goldinarjev letno, kot župan pa po 100.¹⁴

Položaj v mestnih strukturah je nedvomno dajal obilo priložnosti še za najrazličnejše zasluzke, legalne in nelegalne. Kranjski plemič Peter Waz v svojem dnevniku, ki ga je pisal v letih 1606 - 08, na več mestih opisuje, kako je bil prisiljen podkupovati uradnike, da so se ga usmili in se lotili reševanja njegovih zadev. Plačilo ta te "usluge" so jemali tako v naravi kot v denarju, za upravitelja kranjskega vicedomskega urada Matijo Posarellija pa je celo trdil, da mu diši kar vrt njegove žene! Dodal je še, kako je znano, da ljubljanski oblastniki (die von Lajbach) slabo upravljajo premoženje sirot, da si pri inventurah jemljejo zase in se pri tem med seboj podpirajo.¹⁵ Nobenih dokazov ni, da bi

bil tudi naš Vertaš take baže, brez dvoma pa se je znal znajti. Za njegov družbeni vzpon je bilo pomembno, da se je angažiral pri zadevah dežele; po lastni izjavi je deloval v številnih pomembnih komisijah, še posebej vneto pa v štiridesetih letih pri namestitvah cesarskih čet v Ljubljani. Bil je to čas iztekajoče se tridesetletne vojne, ko se je izkazalo za potrebno za dlje časa zadrževati skupaj cesarske čete, ki so jim morali zato v zimskem času poiskati namestitev. Ferdinand II. je februarja 1633 prvič prosil kranjske, koroške in štajerske deželne stanove, da poskrbijo za prezimovanje njegovih čet; Kranjska mu je takrat v ta namen odobrila 160.000 goldinarjev, za prezimovališča pa so bili določeni Ljubljana, Novo mesto in Krško. Cesarski regimenti so potem na stroške dežele in mesta v Ljubljani prebili skoraj vsako zimo.¹⁶ Vertaš se je pri tej nalogi očitno tako odlikoval, da ga je Ferdinand III. leta 1652 povzdignil v plemiški stan, s predikatom von Scharffenegk.¹⁷ Sam se je poslej vedno podpisoval z novim imenom, njegovi someščani pa so se na njegovo novo dostojanstvo nekoliko težje navadili. V krstnih knjigah ljubljanske stolnice sta on in njegova žena v letih 1653 - 61 osemkrat navedena kot botra, od tega Jurij le dvakrat s predikatom, sicer pa kar kot Vertaš ali celo kot von Vertaš!¹⁸

V letih, ko je bil mestni sodnik in župan, je začel kupovati nepremičnine. Leta 1651 je v Ljubljani kupil kar dve hiši, Bosijevo na nekoliko manj uglednem Starem trgu (št. 22) ter Hillerjevo na zelo uglednem Trgu (danes Mestni trg), okoli katerega so se nizali domovi pripadnikov vrhnje plasti ljubljanskih meščanov. Naslednje leto je od mestnega špitala kupil precejšnjo posest pred Nemškimi vrati ter kompleks vrtov z dvema hišama, ki je mejil na turjaške vrtove. Temu zemljišču so Ljubljančani poslej rekli "Vertaševi vrti" in naziv se je v toponimu Vrtača ohranil do danes. V letu 1658 je od Franca Stoka kupil še hišo z vrtom na Prulah.¹⁹

Razumljivo je, da je kot visok mestni funkcionar sodeloval pri pomembnih javnih delih in slovestnostih kranjske prestolnice. Velike zasluge je imel zlasti za realizacijo poslednje volje uglednega ljubljanskega meščana, jurista Mihaela Friderika Hillerja, ki je v oporoki, pisani na Bajnofu 3. septembra 1632,²⁰ določil, naj se v primeru, da umre brez dediča - na katerega je sicer še upal -

⁹ Müllner, str. 142.

¹⁰ Müllner, str. 143; tudi Fabjančič v ZAL.

¹¹ ARS, Test. Grupa II, Lit. S, št. 20.

¹² MAL, Cod. I (1625), fol. 350.

¹³ ZAL, Fabjančič.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Anton Kaspret, Aus dem Tagebuche eines kreinischen Edelmannes (1606 - 1608), Mittheilungen des Musealvereins für Krain (1895), str. 12 - 19 in 57 - 59.

¹⁶ Peter von Radics (Radics), Die erste Garnisonen der k. u. k. Armee in Krain, Argo II (1893), št. 1, str. 6 - 7.

¹⁷ ZAL, Fabjančič.

¹⁸ Schiviz, str. 10, 12, 13, 14, 17.

¹⁹ ZAL, Fabjančič. O kontinuiteti toponima tudi v Vlado Valenčič, Zgodovina ljubljanskih uličnih imen, Ljubljana 1989, str. 112.

²⁰ Prepis oporoke je v ARS, 712, Samostan sv. Klare v Ljubljani.

večina njegovega premoženja porabi za gradnjo ženskega samostana v Ljubljani, ki bi sprejemal predvsem hčere meščanov. Še istega leta je umrl, ne da bi dobil potomca. Določila oporoke so stopila v veljavo, ko je 17. oktobra 1633 umrla tudi njegova žena, komaj dvaindvajsetletna Ana Marija roj. Graffenweger.²¹ Za njenega izvrševalca sta bila določena Hillerjev tast, deželni tajnik Andrej Grafenweger in deželni svetnik Burkhard Hitzing. Denarja je bilo na razpolago za okoli 60.000 goldinarjev.²² Približno ob istem času, leta 1635, je za gradnjo ženskega samostana (klaris) v Ljubljani volil 3000 gld. tudi poštni mojster v Ljubljani Mihael Thaller, "ker sem to pred leti obljubil pokojni Benigni kneginji Eggenberški", kot je zapisal v oporoki.²³ Iz teh besed je mogoče sklepati, da je zamisel o gradnji takega samostana prihajala z najvišjega mesta v deželi - gospa Benigna je bila mati kranjskega deželnega glavarja Hansa Ulrika Eggenberskega-, nedvomno kot del programa dokončne rekatolicizacije kranjskega glavnega mesta.

Zadeva se potem več kot deset let ni premaknila z mrtve točke, deloma tudi zato, ker se niso mogli zediniti, kje v mestu naj bi zidali samostan. Medtem sta umrla tudi oba izvrševalca oporoke, Graffenweger leta 1640 in Hitzing 1646. Tega leta je mestni svet sklenil, da je treba zidavo pospešiti, dve leti pozneje so položili temeljni kamen, leta 1650 pa so trije mestni svetniki, med njimi Vertaš, podpisali s stavbenikom Francescom Olivierijem pogodbo o gradnji, ki je bila zaključena sedem let pozneje. Delo je Vertaš vsa leta aktivno spremljal.²⁴

V času njegovega županovanja je dalo mesto na Starem trgu, kjer je nekdanja stala lipa, postaviti t. im. Herkulov vodnjak (1655 - 56). Aktiven pa je bil tudi pri ponovni izgradnji leta 1654 pogorelega Čevljarskega mostu (1658 - 59), ki jo je denarno podprla tudi dežela.²⁵

Ljubljana je v desetletju 1650 - 60 doživela kar nekaj imenitnih družabnih dogodkov, ki jim je, tako rekoč po službeni dolžnosti, prisostvoval tudi Jurij Vertaš. Ko je deželno plemstvo ob sodelovanju v Ljubljani nastanjenega vojaštva 17. februarja 1652 na trgu pred deželno hišo uprizorilo poslednje prave viteške igre na naših tleh, je bil še župan in je kot gledalec gotovo stal na častnem mestu. Te sijajne, napol gledališke predstave, ime-

novane karusel, so bile velika evropska moda 17. in 18. stoletja in ni čudno, da se je o ljubljanskem deželni kronist Valvasor precej na široko razpisal, na ogled iger pa je vabil tudi posebej za to natisnjeni letak.²⁶ Druge slovestnosti so bile pretežno povezane z menjavami vladarja oz. deželnega kneza. Tako je leta 1651 dal cesar Ferdinand III. sina Ferdinanda umestiti kot avstrijskega deželnega kneza z dednimi pokloni v vseh deželnih prestolnicah, ki jih je v njegovem imenu sprejemal Maks knez Dietrichstein. Knez je prišel v Ljubljano 19. septembra in nekaj dni pozneje se je na ljubljanskem gradu odvijala ceremonija po običajnem scenariju: deželnoknežjo Ljubljano so zastopali župan, sodnik in vseh dvanaest notranjih svetnikov, ki so praznje oblečeni vso pot na Grad in z njega koračili ob namestnikovi kočiji. Po končanem obredu pa so doživeli veliko razočaranje, še več, žalitev, ko jih je knez v nasprotju z običaji odpustil in je povabil h gostiji samo plemstvo.²⁷

Izvolitev prav tega Ferdinanda za rimskega kralja so v Ljubljani svečano proslavili 22. junija 1653; ker je bil ta dan hkrati obletnica bitke pri Sisku, je bilo slavlje še posebej bleščeče. Najprej velika peta maša v stolnici, za njo parade in obilno streljanje, zvečer pa slovesna razsvetljava, ognjemeti in rakete.²⁸ Podobno je bilo ob izvolitvi Leopolda I. za kralja in cesarja 31. julija 1658.²⁹ Najiminitnejše baročne slavje tega časa pa je mesto doživelo septembra 1660, ko je novi cesar obiskal kranjsko prestolnico, da osebno sprejme poklon deželnih stanov: tisti 13. september je moral biti velik dan za našega Vertaša, ki je bil v delegaciji notranjih svetnikov, ki se je smela globoko prikloniti vladarju, mu v imenu meščanstva zaželiti dobrodošlico in mu izročiti mestne ključe.³⁰

Prav tega leta je, kot je bilo že povedano, Jurij Vertaš von Scharffenegk zaključeval svojo kariero na ljubljanskem magistratu: na sv. Jakoba dan se je zadnjič udeležil seje mestnega sveta, 12. septembra pa mu je mestni blagajnik izplačal plačo za preteklo letno obdobje.³¹ Odtlej se je namenil živeti kot plemič, v lastnem gradu na deželi, vendar je v mestu še obdržal hišo. Trgovino je seveda opustil, ne pa kreditnih poslov. Že aprila je od Katarine von Wazenberg kot varuhinje svojih mladotnih otrok za 19.200 gld. kupil grad in gospostvo Slatna v Šmartnem pri Litiji ter polovico

²¹ Datum njene smrti je v Peter von Radics (Radics 3), Alte Häuser in Laibach, II., Laibach 1909, IX. Das ehem. Kloster der Klarisserinen, str. 74.

²² Ibid.

²³ ARS, Test, Grupa II, Lit. T, št. 7.

²⁴ O gradnji samostana glej tudi rokopis Wolfganga Markovitscha, z naslovom Annales, Anfang und Ursprung des Hillerischen jungfräulichen Klosters zu Laybach, ab anno 1647 v AS, I/19 r.

²⁵ ZAL, Fabjančič (o vodnjaku); ARS, Zap., Lit. G, št. 64 (o mostu).

²⁶ Branko Reisp, Karteli turnirja leta 1652 v Ljubljani iz Knjižnice Narodnega muzeja, Zgodovinski časopis 50 (1996), št. 1, str. 47.

²⁷ J. W. Valvasor (Valvasor), Die Ehre des Herzogthums Krain, Laybach-Nürnberg 1689, XI. str. 723.

²⁸ August Dimitz, Geschichte Krains, Laibach 1876, III., str. 428 - 9.

²⁹ Valvasor, XI., str. 725.

³⁰ Valvasor, X., str. 376.

³¹ ZAL, Fabjančič.

gospostva Svibno.³² Ta posest je zadoščala, da je spomladi 1661. zaprosil za članstvo v deželnih stanovih in bil tudi uslišan.

Poslednja leta svojega življenja je pretežno preživel na Slatni in tam je, že bolan, v marcu 1669 napisal oporoko, v kateri pa ni navedel, kje želi biti pokopan. Umrli je pred 23. septembrom 1669, - takrat so že obravnavali njegovo oporoko -, pokopali pa so ga v farni cerkvi sv. Martina v Šmartnem, kjer je bila skupna grobnica Graffenwegerjev in Scharffenegkov. Vir, ki navaja ta podatek, omenja tudi, da sta v njej počivala že Jurijska pokojna žena in vnuk Volf Engelbert.³³

Januarja 1640 je v Hillerjevi hiši v Ljubljani umrl nekdanji deželni tajnik in takrat cesarski svetnik Andrej Graffenweger zum Graffenau: 4. januarja je še lastoročno napisal seznam svojih dolžnikov, 30. januarja in 13. februarja pa so že popisovali njegovo zapuščino v Ljubljani in na gradu Poganeč, ki ga je bil podedoval po pokojni hčeri Ani Mariji poročeni Hiller.³⁴ Poleg nje je imel še hčer Felicito, ki so jo sorodniki pozneje (leta 1643) poročili z malo premožnim Gotfridom Schwabom von Lichtenberg z dvorca Kuret pri Mokronogu,³⁵ kot mlado vdovo pa leta 1650 z Volfgangom Blandom z dvorca Na Dolih pri Mokronogu,³⁶ ter sina Franca Boltežarja. Temu mladeniču je dal Jurij Vertaš za ženo hčer edinko Ano Marijo; poročna pogodba je bila napisana 19. januarja 1645.³⁷ Vertaš se v virih imenuje "Graffenwegerjev opolnomočenec", ne da bi bilo jasno, od kdaj je opravljal to nalogo.³⁸ Vsekakor pa to pojasnjuje, zakaj se je osebno zavzel za usodo Hillerjeve zapuščine in volila - gradnje samostana klaris.

O morebitni poklicni dejavnosti Vertaševega zeta ni podatkov. Najverjetneje je preprosto užival sadove dela svojega očeta in tasta ter je živel kot pol meščan pol graščak med Ljubljano in Poganečom. Žena mu je v naslednjih petnajstih letih rodila enajst otrok, devet fantov in dve dekleti, ki so bili vsi, razen najstarejših dveh krščeni v ljubljanski stolnici.³⁹ Tudi datum njegove smrti ni znan: maja 1660 je bil rojen njegov zadnji otrok,

aprila 1661 je še kupoval neko posest,⁴⁰ potem pa viri o njem molčijo. 20. marca 1666 je njegova vdova Ana Marija prosila kranjske deželne stanove, naj ji pomagajo iz zadrege: predsedstvo deželnega zbora jo je namreč bilo pozvalo, naj kot varuhinja Graffenwegerjevih otrok v šestih tednih v prejemniški urad položi posojilo 5000 gld. na štiri odstotne letne obresti, sicer jim bodo ukinjene deželne svoboščine. Zapisala je, da tega stroška ne bi zmogla, ne da bi posegla v dedno maso po možu, namenjeno za vzgojo in izobrazbo njunih osmih otrok (trije so torej že umrli), od katerih je eden duševno prizadet in tudi sicer vedno bolan. Stroški za njegovo zdravljenje so zelo veliki, še večji pa za tri sinove, ki se šolajo v Gradcu, pozneje pa bodo morali še na potovanje v Italijo.⁴¹ Od odhodkov gospostva Poganeč tako velika družina res ni mogla živeti. Ko je namreč dobrih deset let pozneje njen najstarejši sin kot varuh svojega najmlajšega brata delal obračun, se je pokazalo, da so dohodki Poganka znašali 997 gld. in 49 kr., izdatki pa 458 gld. in 10 kr.⁴² Če njene družine, je nadaljevala Ana Marija, ne bi vseskozi podpiral njen oče, ne ve, kako bi živeli. Značilno je, da se v tej prošnji ni sklicevala na morebitne zasluge, ki bi jih imel za deželo njen mož, ampak na življenjsko delo svojega tasta, na podlagi katerega je bil leta 1635 plemeniten in sprejet med deželane.⁴³ Oblast je njeno prošnjo upoštevala in ji znižala posojilo na 1000 goldinarjev.⁴⁴

Valvasor je ovekovečil tudi Scharffenegkov grb.

³² ARS, I/100 r, kupno pismo.

³³ Ibid.

³⁴ ARS, Zap. XVI, Lit. G, št. 18. Seznam je sestavni del inventarja.

³⁵ ARS, Zap., XXXXII, Lit. S, št. 24.

³⁶ ARS, Zap. V, Lit. B, št. 17.

³⁷ ARS, Zap. XVI, Lit. G, št. 31.

³⁸ ARS, Zap. XVII, Lit G, št. 52.

³⁹ Schviz: 24. 5. 1649 je bil krščen Janez Jožef, 30. 11. 1650 Jakob Eberhard, 11. 2. 1652 Marija Apolonija, 13. 5. 1653 Filip Jakob, 9. 11. 1654 Volf Engelbert, 9. 12. 1655 Adam Ferdinand, 28. 7. 1657 Lovrenc Ignac, 3. 5. 1660 Friderik Ernest, Krsta Ane Rozine 11. 10. 1659 ni zabeležil, glede tega datume glej: B. Reisp (Reisp), Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor, Ljubljana 1983, str. 91. Letnic rojstev najstarejših dveh ne poznamo.

⁴⁰ ARS, Zap. XVI, Lit G, št. 56.

⁴¹ Dopis je priložen prošnji Andreja Graffenwegerja za sprejem med deželane z dne 6. 3. 1635. ARS, Stan. I, škatla 844. Pisma deželanstva, Lit G, št. 12.

⁴² ARS, Zap. XVI, Lit G, št. 34. Priloga inventarju.

⁴³ Müllner, Argo VI (1898), št. 1, str. 14.

⁴⁴ ARS, I/100 r.

Tudi grad Slatna je bil žrtev druge svetovne vojne, od njega so ostali le lipa, vodnjek in skromne ruševine.

Stari Vertaš je imel z družino svoje hčere v resnici nemalo stroškov in skrbi. Noben od otrok ob očetovi smrti še ni bil polnoleten, starejši fantje so bili v šolah, pri obeh dekletih pa je bilo treba misliti na doto. Glavnino njihovega premoženja je predstavljalo gospostvo Poganeč, prvotno vredno 8500 gld., ki mu je bilo pozneje dokupljenih in dodanih še nekaj hub in desetih, kar mu je dvignilo vrednost še za dva tisoč goldinarjev, tu pa sta bila še dva travnika na Prulah pri Ljubljani, vredna 200 gld. in peščica zadolžnic. Vertaš je v oporoki ocenil lastno imetje, ne všteti pohaštvo, obleke in živino, na dobrih 83.000 goldinarjev. To so bile nepremičnine, lastna in zastavljena zlatina in srebrnina, zadolžnice in naloženi kapital. Popisal pa je tudi svoje večje izdatke in ocenil, da so ga zet in vnuki dotlej stali približno 12.000 goldinarjev; otroke da je preživljal od zibel, jim plačeval obleke, konje in različne priboljške ter seveda šolanje. Zato ga je zelo bolelo vedenje najstarejšega vnuka Jurija An-

dreja, za čigar vzgojo je bil izdal "nekaj tisoč goldinarjev", ta pa se je izkazal nepokornega in mu je "od vseh Graffenwegerjevih otrok izkazoval najmanj spoštovanja". Prvotno mu je nameraval po smrti zapustiti še 5000 goldinarjev, sedaj pa mu jih je volil le tisoč. Enako vsoto je namenil drugorojencu Francu Boltežarju, tretjemu, Janezu Jožefu, ki se je menda namenil iti v vojaško službo, pa 600, potrebno orožje in obleko. Najstarejši vnukinja Mariji Apoloniji, peti po rojstvu, je bil dal ob poroki z Volfom Jakobom Soncem, imetnikom Otočca in Gornjega Mokronoga, 7000 goldinarjev in s tem je bila z njegove strani odpravljen. Mlajši Ani Rozini, devetorojenki, pa je kot poročno darilo namenil zadolžnico Eberharta Ursinija grofa Blagaja za 4000 goldinarjev. Za najmlajše tri fante, ki so bili še otroci, naj bi po svoji presoji poskrbela njihova mati, ki jo je imenoval za univerzalno dedinjo. Malo pred smrtjo v juliju istega leta, je za 6000 goldinarjev kupil še gospostvo Knežijo ob

Savi, kar je tudi še navedel med izdatki.

Toliko je še ostal meščana, da je večino požnih volil, skupaj za več kot 1200 goldinarjev, namenil samostanom in bratovščinam v Ljubljani (jezuitom, kapucinom, avguštincem) in njeni okolici (Marijinim cerkvam na Dobrovi, Šmartni gori in Rožniku, Rokovi cerkvi v Dravljah) ter meščanskemu špitalu. V svoji novi okolici se je spomnil cerkve sv. Katarine na Bregu pod Šmartnim, za katero naj bi kupili srebrn kelih in mašna vrčka, naknadno pa tudi farne cerkve v Šmartnem.⁴⁵

Po očetovi smrti je Ana Marija Graffenweger s štirimi še mladoletnimi otroki, tremi sinovi in hčerjo Ano Rozino, živela na Slatni. Bolehni Volf Engelbert, ki ga je Vertaš v oporoki še omenjal, je kmalu umrl in bil pokopan v šmartinski cerkvi poleg deda in babice. Skrb za imetje so počasi prevzemali njeni odrasli sinovi. Podedovani denar, oziroma upniška razmerja so družini omogočili, da je leta 1671 od Jurija De Lea pridobila gospostvo Ribče, vredno skoraj 11.000 goldinarjev, naslednje leto pa še dvor Vidernico in nekaj hub, kar vse je bilo združeno z gospostvom Knežijo.⁴⁶

V letu 1672 so Graffenwegerji uredili svoje zadeve: materi so njeni trije polnoletni sinovi Jurij Andrej, Franc Boltežar in Janez Jožef iz očetove zapuščine dodelili vdovsko preživnino v višini 7000 goldinarjev; od tega jih je dobila v prosto razpolago 3000, ostalo pa v dosmrtni užitek.⁴⁷ 10. julija istega leta so slavili poroko sestre Ane Rozine z Janezom Vajkardom Valvasorjem: zakonca sta prve mesece po poroki morda živela na Knežiji, dokler nista, tudi s pomočjo nevestine dote in siceršnje podpore Graffenwegerjev kupila bližnjih gospostev Bogenšperk in Črni potok.⁴⁸ Na to, da je bila prav Knežija njuno prvo skupno bivališče, nas navaja popis njunega preostalega premoženja, ki so ga naredili 30. marca 1700 v prostorih tega gradu. Precej stvari je bilo Valvasorjevih, ki je to svojo ženo preživel, na primer obsežna korespondenca z Erazmom Franciscijem, seznam spisov, ki si jih je bil izposodil iz deželnega arhiva, lastno-ročno napisan katalog knjig, moške obleke in orožje, dve uri - ena z dvema številčnicama -, medtem ko so bili posteljnina, skrinje, perilo in nekaj dragocenega jedilnega posodja ostanek nekdanjega skupnega gospodinjstva. Tam pa sta visela tudi portreta "gospoda Valvasorja in gospe žene".⁴⁹

12. oktobra 1672 so sestavili listino o delitvi očetovega premoženja med preostalih pet bratov; interese najmlajših dveh je zastopal Franc Bol-

težar.⁵⁰ Njemu je pripadla glavna očetova dediščina, Poganek, vendar je že leta 1677 poročen, a brez otrok umrl.⁵¹ Nedolgo zatem, vsekakor pa pred letom 1677, ker navaja tudi še tega leta umrlega Franca Boltežarja, je nastal že omenjeni popis Graffenweger-Scharffenegkovega premoženja in predlog njegove delitve. Ta zanimivi dokument je še en dokaz zapletenih denarnih zadev tega časa, ko je bilo pomanjkanje gotovine kronično in so najpogostejše večino imetja sestavljale različne nepremičnine, živina, nakopičena hrana, bolj ali manj dragocena premičnine ter kopica listin, zadolžnic, potrdil, ženitnih pisem. Vrednost celotne posesti (Poganek, Knežija z Vidernico, Ribče, Slatna, "ločena posest"), je znašala nekaj več kot 50.500 florintov, v zadolžnicah je tičala še vrednost 17.000 florintov, čisto na koncu pa so bile navedene terjatve, ki so jih očitno imeli za neizterljive in jih je bilo za 19.000 florintov. Slatna in Svibno sta bila kljub nezadovoljstvu pokojnega deda Vertaša z vnukom Jurijem Andrejem, dodeljena prav njemu, pa ju je potem leta 1692 prodal.⁵²

Oktober 1678 je umrla Ana Marija, stara okoli petdeset let.⁵³ Oporoko je bila napisana že 17. februarja 1676, vsebine pa ne poznamo.⁵⁴ Njeno skromno osebno zapuščino, spravljeno v sedmih skrinjah na gradu Slatna, so popisovali leta 1679 ob prisotnosti še živčih sinov.⁵⁵

Scharffenegk-Graffenwegerjevo potomstvo ni imelo življenjske moči svojih dveh dedov. Jurij Andrej, edini od sinov, za katerega vemo, da je imel otroke, dve leti pred smrtjo, leta 1694, že ni imel več nobene zemljiške posesti in njegova družina je poslej živela v Ljubljani.⁵⁶ Najdlje od bratov je živel Janez Jožef, ki je od vseh učakal tudi najvišjo starost, dobrih petdeset let. Ko so 26. marca 1700 popisovali njegovo zapuščino,⁵⁷ je bil še lastnik Knežije in Vidernice, vendar nista ne to gospostvo ne Poganek, ki mu je pripadel po leto dni pred tem umrlem bratu Ernestu Frideriku, ostala v družini, ampak sta prav kmalu prešla v druge roke.⁵⁸ Pri tem bi nas danes zelo zanimalo, kje so končali družinski portreti, na primer Andreja Graffenwegerja in njegove hčere gospe Hillerjeve, ki sta visela na Poganku, predvsem pa podobi Valvasorja in njegove žene s Knežije.

Dekleti sta pač opravili svojo času in stanu pri-

⁴⁵ ARS, test. grupa II., Lit S, št. 20.

⁴⁶ ARS, I/100

⁴⁷ ARS, Zap. XVII, Lit G, št. 64.

⁴⁸ Reisp 2, str. 91.

⁴⁹ ARS, Zap. XVII, Lit G, št. 56.

⁵⁰ ARS, Zap. XVI, Lit G, št. 31.

⁵¹ ARS, Zap. XVII, Lit G, št. 56.

⁵² Ibid.

⁵³ Nadškofijski arhiv Ljubljana, Župnija Šmartno pri Litiji, mrliška knjiga (brez paginacije) 1660 - 1710.

⁵⁴ ARS, Zap. XVII, Lit G, št. 56.

⁵⁵ ARS, Zap. XVI, Lit G, št. 34.

⁵⁶ Majda Smole (Smole), Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, str. 420.

⁵⁷ ARS, Zap. XVII, Lit G, št. 56.

⁵⁸ Smole, str. 220, 370, 525.

merno dolžnost vrlih mater in gospodinj. Poročili so ju mladi: Marija Apolonija ob poroki verjetno še ni imela polnih sedemnajst let, za Ano Rozino pa je znano, da jih še ni dopolnila štirinajst; prva je rodila v desetih letih neznano število otrok - ko je 30. januarja 1679 pisala oporoko,⁵⁹ so bili živi še trije -, druga pa v petnajstih letih devet, od katerih jih je videla umreti kar pet. Prva je bila ob smrti stara 27 let, druga pa 29.⁶⁰ Tudi zato je Marija Apolonija v testamentu zapisala, da hčerkice Johane Terezije ne smejo omožiti, dokler ne bo stara dvajset let ...

ZUSAMMENFASSUNG

Der Ljubljanaer Bürgermeister Jurij Vertaš (Georg W(V)ertasch/Wertosch/Birtasch) von Scharffenegh und seine Verwandtschaft

Wann und wo Jurij Vertaš (Georg W(V)ertasch/Wertosch/Birtasch) geboren wurde, ist nicht bekannt. In seinem Gesuch vom 4. April 1661 um Aufnahme in die Landstände stellte er seine Vorfahren zum Teil vor, vor allem beschrieb er aber seine eigenen Verdienste. Was man über ihn weiß, reicht jedoch aus, um ihn an die Seite jener erfolgreichen Männer zu stellen, die durch ihren Fleiß und ihre Fähigkeit zur Verwaltungs- und Gesellschaftselite des 17. Jahrhunderts emporgestiegen sind.

Jurij Vertaš erlangte zunächst das Bürgerrecht der Stadt Ljubljana (1632), wo er sich vom Krämer zum Kaufmann emporarbeitete. Seine Geschäfte blühten. Dem Kreis der Notabeln war er um einen weiteren Schritt näher, als man ihn im Jahre 1635 zum Rauchfangbeschauber auf dem Platz ernannte. Im Jahre 1636, als er Mitglied des äußeren Rates wurde, nahmen ihn die Notabeln endgültig in ihre Mitte. Dann stieg er in der Stadtverwaltung empor und war im Jahre 1666 Mitglied des inneren Rates. In dieser Zeit bekleidete er neben anderen bedeutenden Funktionen das Amt des Stadtrichters und zweimal nacheinander auch das Amt des Bürgermeisters. Alle Funktionen in der Stadtverwaltung waren natürlich honoriert. Als hoher Stadtfunktionär nahm er (pflichtgemäß) an bedeutenden öffentlichen Arbeiten und Feierlichkeiten der Krainer Landeshauptstadt teil (Regelung von Nachlassenschaften, Erfüllung des letzten Willens, Teilnahme beim Empfang verschiedener hoher Persönlichkeiten, die durch die Stadt reisten). Im Jahre 1652 wurde er von Kaiser Ferdinand III. geadelt, ihm wurde der Adelsnamen von Scharffenegh verliehen. Als seine Karriere am Magistrat zu Ende war, zog er sich auf sein Schloß zurück. Er behielt sein Stadthaus, gab seine Handels-, nicht jedoch seine Kreditgeschäfte auf. Im Frühjahr 1661 bewarb er sich um Mitgliedschaft bei den Krainer Landständen. Seinem Gesuch wurde entsprochen.

Im Jahre 1652 kaufte er unter anderem einen Gartenkomplex mit zwei Häusern, der an die Auerperger Gärten grenzte. Dieser Komplex wurde von den Ljubljanaer Bürgern "Vertaš' Gärten" genannt, der Stadtteil ist noch heute unter dem Namen "Vrtača" bekannt. Mütterlicherseits war er Großvater der ersten Frau des Polyhistor Johann Weichard Valvasor, die mit dem vererbten Vermögen das große Vorhaben ihres Mannes unterstützen konnte.

⁵⁹ ARS, Test., Grupe II, Lit. S, št. 28.

⁶⁰ O Ani Rozini in njenih otrocih glej Reisp 2, str. 91. sl.